

Kansakunnan haavat – Kulttuurinen trauma kollektiivisen muistin ilmentymänä

Abstrakti

Sodat ovat keskeisessä roolissa, kun ihmiset ja ihmisyhteisöt määrittelevät omaa historiallista identiteettiään. Menneiden sotien muistamisessa ei ole kyse vain sankaritarinoista, vaan kollektiivinen muisti käsittelee myös väkivallan rikkovia ja traumaattisia merkityksiä. Yhdistämällä egyptologi Jan Assmannin kulttuurisen muistin näkökulman psykiatri Vamik D. Volkanin ”valittujen traumojen” käsitteeseen ja sosiologi Jeffrey C. Alexanderin kulttuurisen trauman määritelmään artikkeli syventää ymmärrystä siitä, miten ja miksi ihmisyhteisöt muistavat sotiin liittyviä väkivalta- ja menetyskokemuksia. Artikkelin hahmottelee teoreettista mallia sodan muistikulttuurien tarkasteluun erityisesti demokraattisissa yhteiskunnissa, joissa menneisyyden käsittely on moniäänisempää ja ristiriitaisempaa kuin autoritäärisissä, tiukasti valtion kontrolloimissa muistikulttuureissa.

Suomessa kuten muissakin maissa kansakunnan kollektiivista olemusta ja identiteettiä käsittelevä keskustelu ammentaa merkityksiä historiasta. Tällöin nousevat erityisesti esiin sodat ja niihin liittyvät voimakkaat väkivalta- ja menetyskokemukset: vuoden 1918 ”veljessodan” traagiset tapahtumat, talvi- ja jatkosodan yhteinen taistelu Neuvostoliittoa vastaan ja Karjalan menetys sekä Lapin sodan aiheuttamien tuhojen turhuus. Myös varhaisemmista sotahistorioista haetaan perusteluja sille, miksi suomalaiset ovat sellaisia kuin ovat – nykytilanteessa etenkin isonvihan aika 1713–1721 on palannut julkisuuteen muistutuksena siitä, kuinka idän vaarat ovat aina vaikuttaneet suomalaisten elämään ja asenteisiin. Historian sodista ei haeta pelkästään yleviä ja yhdistäviä sankaritarinoita, vaan niiden kautta pohditaan samalla yhteisön olemukseen liittyviä ristiriitoja, ongelmia ja moraalisia peruskysymyksiä. Esimerkiksi vuoden 1918 molemminpuolinen terrori, Suomen suhde Saksaan jatkosodan aikana tai omien sotilaiden teloitukset kesällä 1944

ovat aiheita, joista on säännöllisesti käyty laajoja kiistakeskusteluja ja jotka ovat yhteydessä siihen, millaisina suomalaiset näkevät oman historiallisen identiteettinsä. Viimeisen noin 10–15 vuoden aikana myös erilaisista sotiin liittyvistä traumaista on tullut yleinen tapa selittää suomalaisuutta ja siihen liittyviä kulttuurisia piirteitä.¹

Kaikkia edellä kuvattuja ilmiöitä voidaan tarkastella historian käyttönä rakennettaessa nykypäivän (kansallisia) identiteettejä. Käsitteenä historian käyttö ei kuitenkaan ole mielestämme riittävä ja ongelmaton, sillä se tuntuu viittaavan hyvin harkittuun, instrumentaaliseen ja poliittisesti motivoituneeseen menneisyyden hyödyntämiseen. Tässä mielessä se kuvaa parhaiten autoritääristen toimijoiden tarvetta kontrolloida menneisyyden tulkintoja ja käyttää niitä jopa oman aikansa konfliktien aseina. Esimerkiksi Vladimir Putinin Venäjällä ”suuren isänmaallisen sodan” (1941–1945) kertomus Neuvostoliiton valtavista uhreista sen pelastaessa Eurooppaa fasismilta on opikirjaesimerkki sekä menneisyyden ohjatusta ja yksipuolisesta tulkinnasta että halutun, oikeaoppisen tulkinnan käyttämisestä oikeuttamaan ja kehystämään oman ajan valtapoliittisia päämääriä.²

Voidaan kuitenkin ajatella, että ne tavat, joilla menneisyyttä hyödynnetään nykyisyyden ymmärtämisessä ja tämän päivän identiteettien muotoilussa, ovat usein paljon monisyisempiä, ristiriitaisempia ja vähemmän instrumentaalisia kuin mihin historian käyttö ainakin suoraviivaisimmillaan viittaa.³ Näin etenkin avoimissa yhteiskunnissa, joissa ei koskaan vallitse samanlaista näennäistä konsensusta menneisyyden merkityksistä kuin autoritäärisissä, rajatun sananvapauden maissa. Demokraattisissa yhteiskunnissa historian käyttöön liittyy erilaisia intressejä, mutta motiivina ei useinkaan ole puhdas poliittinen vallankäyttö samalla tavoin kuin tilanteessa, jossa valtion eliitti tai yksittäinen johtaja pönkittää menneisyyden tulkintoilla omaa asemaansa ja toimintaansa.⁴

Näistä lähtökohdista artikkelimme tavoitteena on syventää historian käytön määritelmää yhdistämällä se *kulttuurisen muistin* ja *kulttuurisen trauman* käsitteisiin. Aloitamme käsittelyn erottamalla muistitutkija ja egyptologi Jan Assmannin määrittelemän kulttuurisen muistin omaksi muistamisen osa-alueekseen muistin politiikasta ja historiapolitiikasta. Artikkelin jälkimmäisessä osassa pohdimme menneisyyden kollektiivisten murtumien ja ”haavojen” merkitystä osana kulttuurista muistia. Käytämme psykiatri Vamik D. Volkanin ”valittujen traumojen” käsitettä sekä sosiologi Jeffrey C. Alexanderin kulttuurisen trauman määritelmää ja kysymme niiden avulla,

miten ja miksi etenkin menneisiin sotiin liittyvällä väkivallalla – myös traumaattisella sellaisella – on niin merkittävä asema kansallisten identiteettien rakentumisessa. Artikkelimme on käsitteellinen; esitämme siis teoreettisen mallin, jonka avulla historian käytön, kollektiivisen muistamisen ja sotiin liittyvän väkivallan kytköstä voi lähteä avaamaan. Lopussa viittaamme kuitenkin myös niihin käytännön tutkimuskysymyksiin, joihin malli voi antaa aihetta ja inspiraatiota.

Kollektiivinen ja kulttuurinen muisti

Kollektiivisen muistamisen tutkimuksen voi jakaa karkeasti kahteen leiriin. Ensimmäinen suuntaus lähestyy menneisyyttä nykyisyydestä käsin ja sen tiedonintressinä ovat muistin politiikka ja historiapolitiikka. Tämä konstruktivistinen lähestymistapa korostaa sitä, kuinka tarkasteluhetken toimijat rakentavat ja käyttävät menneisyyttä oman aikansa tavoitteiden oikeuttamiseen ja kehystämiseen. Kyse on vallasta, vallanpitäjien ja eliitin tai näiden haastajien poliittisesta kamppailusta. Myös julkisessa sanassa käydyt keskustelut ja väittelyt historian tulkinnoista voidaan lukea osaksi historia- tai muistin politiikkaa. Avoimessa yhteiskunnassa tämä on osa kansalaisyhteiskunnan ja valtion välistä vuorovaikutusta. Suljetummassa yhteiskunnassa menneisyys on – ainakin valikoiden – selvästi hallinnan väline.⁵

Muistin politiikka koskee ennen muuta hegemonista, ”virallista”, esimerkiksi Suomen valtion ja sen instituutioiden harjoittamaa toisen maailmansodan muistopäivämuistamista tai valtajulkisuuden keskusteluja ja kiistoja sodan tulkinnoista. Samalla hegemoninen muistin politiikka määrittelee toisia, ”epävirallisia” muistikulttuurin osia marginaalisiksi tai kielletyiksi, kuten kävi esimerkiksi vuoden 1918 punaisten muistolle sisällissodasta 1920- ja 1930-lukujen Suomessa.⁶ Historiapoliitiikka puolestaan on mahdollista erottaa muistin politiikasta tarkoittamaan niin akateemisen kuin maallikoille suunnatun historiankirjoituksen ja muun muassa kouluopetuksen kontrollia tai aihepiirien ohjelmallista tai temaattista suuntausta.⁷ Myös menneisyydenhallinta on luettavissa muistin politiikan piiriin. Se tarkoittaa järjestelmällistä menneisyydessä koettujen vääryyksien korjaamista tavoitteena ainakin asteittainen sovinto. Tunnettuja esimerkkejä menneisyydenhallinnasta ovat valtiolliset totuuskomissiot, esimerkiksi apartheid-hallinnon jälkeisessä Etelä-Afrikassa 1990-luvulla. Suomessa lokakuussa 2021 asetetun saamelaiden totuus-

ja sovintokomission tavoitteena on "koota saamelaisten kokemukset Suomen valtion ja eri viranomaisten toimista sekä tehdä tämä tieto näkyväksi".⁸

Toinen kollektiivista muistamista tarkasteleva tutkimussuuntaus keskittyy jaetun menneisyyden merkitykseen ihmisten kokemuksille, identiteeteille ja tavoille muodostaa yhteisöjä. Esimerkiksi menneisyyden vaikeiden, väkivaltaisten ja traumaattisten kokemusten kulttuurinen käsittely avaa näkökulman yhteisön omakuvaan ja itsemäärittelyihin.⁹ Yhteisön ajassa elävä kollektiivinen muisti – termi, jota ei ole syytä hahmottaa yhtenä monoliittisena, kaikkien yhteisön jäsenten jakamana "muistina" vaan kilpailevina ja limittyvinä "muisteina" – sisältää kulttuurisia ja sosiaalisia merkityksiä, joiden kautta nykyhetkeä tulkitaan. Tämä kollektiivisen muistamisen muoto, eli kulttuurinen muisti tai sosiaalinen muisti, hahmottaa nykyisyyttä menneisyydestä käsin.¹⁰ Elävien sukupolvien jakama kollektiivinen muisti muuttuu suhteellisen nopeasti, mutta kulttuurinen muisti kiinnittää vaihtuvat sukupolvet pidempikestoiseen, useita sukupolvia käsittävään narratiiviin.

Muistamisesta kiinnostuneet tutkijat pohtivat tästä näkökulmasta esimerkiksi sitä, kuinka vaikkapa Suomen sisällissodan osapuolet hakivat vuosien 1917–1918 suurille murroksille jäsennysmalleja niin Suomen "kansallisesta" historiasta, edeltäneiden parinkymmenen vuoden ryhmäkohtaisesta "lähi-muistista" kuin kansainvälisestä vapaus- ja vallankumoussymboliikasta ja -kertomuksista.¹¹ Vaikka tähän liittyy paljon ylhäältä alaspäin suuntautunutta muistin politiikkaa ja tavoitteellista massojen mobilisointia, kyse on myös siitä, miten erilaiset historialliset kokemukset ja niiden muistot antoivat eri merkityksiä nykyhetkelle – ja johtivat erilaisiin toimintamalleihin. Tällöin menneisyydellä on arvo sinänsä: se on tieto- ja kokemusvaranto, jolta voidaan ikään kuin kysyä neuvoa nykyhetkeä tai tulevaisuutta ajatellen.¹² Käytännössä muistamisen poliittisuus ja kollektiivisen muistin merkitys kulttuurisena resurssina limittyvät erottamattomasti toisiinsa. Esimerkiksi julkisessa sanassa käydyt debatit menneisyydestä sekä rakentavat nykyisyyttä ja tulevaisuutta menneisyyden kautta että pyrkivät muovaamaan historiakuvaa intressiryhmien mukaiseksi.

Sotien kaltaisten poikkeuksellisten ja väkivaltaisten tapahtumien yhteisöllinen käsittely – niiden muuttaminen kielellisesti jaetuiksi kokemuksiksi ja muistoiksi – on monimutkainen vyyhti, johon liittyy paljon vallankäyttöä, historiapolitiikkaa ja kiistoja koetun väkivallan kollektiivisista merkityksistä. Samalla etenkin avoimissa yhteiskunnissa ja ruohonjuuritason toimijoita tutkittaessa on tärkeää huomata, että ihmiset ja ihmisyyhteisöt pyrkivät myös

Kuva 1. Punaisten muistomerkki Inkoon Västankvarnissa vuodelta 1952 on signeeraamaton kopio kuvanveistäjä Aimo Tukiaisen Karkkilassa vuonna 1948 paljastetusta punaisten muistomerkistä. Västankvarnin muistomerkki sijaitsee paikalla, johon on haudattu 66 toukokuussa 1918 teloitettua punakaartilaisista. Suomen sisällissodan asema valtiollisessa muistin politiikassa on edelleen hankala, mutta historiakulttuuri traumaattisten muistojen ympärillä on rikasta ja moniäänistäkin. Valokuvaaaja: Tuomas Tepora.

omalähtöisesti tulkitsemaan kokemuksiaan. Kollektiivinen yritys ymmärtää menneisyyttä kulttuuristen symbolien ja merkityksenannon kautta jää aina väistämättä vaillinaiseksi, mutta se on samalla edellytys sille, että menneisyyden ja nykyisyyden välinen vuoropuhelu säilyy hedelmällisenä. Kollektiivinen, kulttuurinen merkityksenanto on olennaista myös yksilön näkökulmasta, sillä kokemus, muistaminen ja kulttuuri kulkevat käsi kädessä. Erään määritelmän mukaan kulttuuria voikin pitää ihmisen pyrkimyksenä pukea sanoiksi tunteitaan ja kokemuksiaan, jolloin ne tulevat jaettaviksi muiden kanssa. Prosessi on epätäydellinen, mutta jättää kulttuurille tilaa muuttua ja mukautua.¹³ Samaa tapaan kokemushistoria ymmärtää ”kokemuksen” jaettavaksi tarkoitettuna ja kulttuurisesti ymmärrettävänä tulkintana sellai-

sista elämyksistä, joita ei vielä ole ehditty tai pystytty mielekkäästi jakamaan. Joskus kokemuksen jakaminen ja tulkinta voi jäädä hyvinkin vaillinaiseksi tai ristiriitaiseksi.¹⁴

Muistamisen tutkija Jan Assmann on erottanut kollektiivisen muistamisen kentässä toisistaan yhtäältä elävien sukupolvien välittämän kommunikatiivisen muistin ja toisaalta yhteisöjen pitkäkestoisen kulttuurisen muistin. Kommunikatiivisen muistin aikajänteeksi Assmann on määritellyt nyky-yhteiskunnissa 80–100 vuotta eli noin kolme sukupolvea. Tätä varhaisempien tapahtumien, kokemusten ja ilmiöiden muistaminen on aina osa kulttuurista muistia.¹⁵ Assmannia seuraten Suomen sisällissodan tapahtumiin eläytyminen edustaa nykyään jo vahvasti kulttuurista muistamista: kukaan tuntemistamme ihmisistä ei voi sanoa *muistavansa* vuotta 1918, mutta kuitenkin muistelemme sisällissodan tapahtumia, uhreja ja ilmiöitä monin tavoin. Suhteellisen moni nykysuomalainen on toki varhaisemmassa vaiheessa elämäänsä tuntenut läheisen, jolla on ollut omakohtainen kokemus sisällissodan ajasta. Toisen maailmansodan muistaminen on puolestaan vasta siirtymässä kommunikatiivisesta muistista osaksi kulttuurista muistia: monet meistä tuntevat vielä toisen maailmansodan kokeneita ihmisiä.¹⁶

Assmannin jaottelussa kulttuurisen muistin roolina on toimia yhteisön kulttuurisena varantona, joka voi potentiaalisesti tarkoittaa koko kulttuuripiirin tai peräti ihmiskunnan jaettua muistia. Jaottelu kannattaa kuitenkin ymmärtää siten, että kulttuurisella muistilla on tärkeä merkitys myös kommunikatiivisen muistamisen piirissä tapahtuvassa muistamisessa. Jaettujen kokemusten muuntuminen merkityksellisiksi, sukupolvia yhdistäviksi muistoiksi vaatii kulttuurisen repertuaarin hyödyntämistä ja kokemuksellisten muistojen siirtymistä osaksi yhteisöllisiä ja yhteiskunnallisia rakenteita ja instituutioita. Suomessa toisen maailmansodan muistamisen asema niin valtion kuin kansalaisyhteiskunnan tasoilla on ilmeinen esimerkki tästä ilmiöstä. Kun väkivaltaa ja menetyksiä kokeneet ihmiset pyrkivät käsittelemään kokemuksiaan muistamisen (ja unohtamisen) kautta, kulttuurinen muisti muodostaa oleellisen varannon vaikeasti kommunikoitavien kokemusten merkityksellistämiseksi. Yhtä lailla muistamisprosessissa on roolinsa muistin politiikalla, joka määrittelee rajoja ja normeja sille, millaisille yksityisille muistoille on luotavissa julkinen tila, millainen on niiden hyväksytty muoto ja mitkä muistot puolestaan jäävät marginaaliin tai suljetaan kokonaan pois yhteisöllisen muistamisen piiristä.¹⁷

Kulttuurinen trauma

Nationalismille tyypillinen piirre rakentaa kollektiivista muistia on yleensä korostaa pitkiä jatkuvuuksia, kansakunnan hamaan muinaisuuteen ylttäviä juuria sekä kansan ikuisiksi ymmärrettyjä ominaisuuksia. Ikiaikaisina esitetyt mutta käytännössä ”keksityt traditiot” luovat käsitystä kansakunnan luonnollisuudesta erotuksena sen poliittisuudelle ja moderniuudelle.¹⁸ Historiantutkijoilla on ollut tärkeä rooli kansallisten menneisyyksien rakentajina, missä voi hyvin nähdä historian käytön kytkeytymisen valtaan ja kulloisiinkin poliittisiin intresseihin.¹⁹ Toisaalta kansalaiset itsekin osallistuvat yhteisten traditioiden luomiseen ja jäljittävät muun muassa sukujuuriaan kauas menneisyyteen – samalla liittäen omansa ja sukunsa tarinan osaksi kansallista historiaa. Näissä tilanteissa historiapolitiikkaan kytkeytyy yksilöiden, perheiden, sukujen ja paikallisyhteisöjen kokemushistoriaa, sen sijaan että kyse olisi vain ylhäältä alas suuntautuvasta merkityksenannosta. Erilaisia kollektiivisia historiakertomuksia voi myös pitää kulttuurisina käsitteinä, skripteinä, joita ihmiset aktiivisesti käyttävät ja soveltavat antaakseen merkityksiä omille kokemuksilleen ja jotka samalla mukautuvat sekä saavat uutta sisältöä eri käyttöyhteyksissään.²⁰

Pitkät jatkuvuudet tarjoavat nykyhetken identiteeteille ja yhteisöille vakautta ja legitimitettä. Kulttuurinen muisti ei kuitenkaan kannu mukanaan pelkkiä lineaarisia jatkuvuuksia ja eheitä kertomuksia. Yhtä lailla kollektiivinen muistaminen tihentyy yhteisöä kohdanneiden katkosten ja taitteiden ympärille, oli kyse sitten sotien kaltaisista konkreettisista väkivallan hetkistä tai muista murroksista, joiden nähdään vaikuttaneen merkittävällä tavalla yhteisön olemukseen ja omakuvaan.²¹

Psykiatri Vamik D. Volkan on tutkinut niin akateemisesti kuin kansalaisjärjestöjen työntekijänä konfliktien repimien yhteiskuntien identiteettejä, historiasta ammentavaa omakuvaa ja kansainvälisten kiistojen ratkaisumalleja. Hänen kehittämänsä käsite ”valittu trauma” tarkoittaa yhteisöjen harjoittamaa menneisyyden vääryyden tai suuren onnettomuuden kollektiivista muistamista. Volkanin näkemyksen mukaan tällainen kollektiivinen trauma on keskeisessä roolissa silloin, kun yhteisöt ja yhteiskunnat kriisiytyvät, mutta se voi säilyä piilevänä yhteisön kulttuurisessa muistissa jopa vuosisatoja. Tästä klassinen esimerkki on Jugoslavian 1990-luvun hajoamissotien aikana serbialaisessa tietoisuudessa vahvistunut kokemus vuosisatojen takaisen Kosovo Poljen taistelun tappion vääryyksiä kumoamisesta. Tässä vuoden

Kuva 2. Kuvanveistäjä Pekka Kauhasen talvisodan muistomerkki "Valon tuoja" (2017) arkisessa ympäristössään Helsingin Kasarmitorilla. Reikäisen lumipukuhahmon kautta talvisodan kansalliset ja kollektiiviset merkitykset yhdistyvät myös sodan rikkinäiseen ja traumaattiseen historiaan. Valokuvaaja Pekka Vyhtinen, Helsingin kaupunginmuseo.

1389 taistelussa serbikristityt hävisivät osmaneille, jotka toivat islaminuskon Balkanille. Poliittinen hyödyntäminen, vääristely ja propaganda eivät tästä näkökulmasta luo "valittua traumaa" tyhjästä, vaan poliittiset toimijat osaa- vat hyödyntää suurryhmän kollektiivisia muistoja, "alitajuntaa".²²

Voidaan tietenkin pohtia, onko mahdollista "muistaa" useiden vuosisa- tojen takaisia asioita? Tässä kohtaa kulttuurisen muistin käsite kuitenkin osoittaa käyttökelpoisuutensa – kyse on käsikirjoituksesta ja resurssista, sä- röstä, jonka kulttuurinen ja historiallinen jatkuvuus on osoitettavissa men- neisyydessä, vaikka sen intensiteetti voi olla toisinaan liki olematon eikä esi- modernin ja modernin yhteiskunnan välillä ole enää suoria kommunika- tioyhteyksiä. Vulkanin käsitteen osuvuutta on mahdollista pohtia myös siitä näkökulmasta, että eiväthän yhteisöt tai peräti kansakunnat, jotka itsessään ovat historiallisia konstruktioita, valitse traumaansa. Vulkanin psykiatrinen tulokulma kuitenkin pitäytyy valinnassa. Kyse on ylisukupolvisesta tarpeesta

vaalia haavoittunutta kollektiivista minuutta. Vaikka jättäisimme psykoanalyttisen käsitteistön ja vaikutusmekanismit huomiotta, Volkanin mallista jää jäljelle olennainen oivallus. Menneisyyden haavojen vaaliminen on keskeinen identiteettien rakentamisen muoto ja siinä mielessä sitä on mahdollista pitää ”valintana”, konstruktiona. Menetyksen, epäoikeudenmukaisuuden sekä katkeruuden tunteet ja kokemukset ovat vahvoja ja tarttuvia, mutta yhteisöjen täytyy tuottaa ne. Identiteettien välittämisessä uusille sukupolville lapset ja nuoriso ovat valinkauhassa. Uhriutumisen on paitsi poliittinen, tietoinen valinta, usein myös vankan, ylisukupolvisen sosiaalistumisen lopputulos. Trauman ohella yhteiskunnat vaalivat usein menneisyyden kulta-aikoja, mikä on nationalismitutkimuksessa todettua. Kadotetun suuruuden palauttaminen on kollektiivisen trauman miltei yhtä hankala kääntöpuoli, ja Volkania seuraten aivan yhtä ”valittu” ja ylisukupolvinen identiteetin muoto. ”Valitun kansan” symboliikka on ajankohtainen teema tämän päivän konflikteissa, mistä esimerkkeinä ovat Putinin Venäjän myyttinen historiapolitiikka tai Israelin ja palestiinalaisten välinen konflikti. Ajattelumalli sopii kuitenkin arkisempaankin oman kansan etevämmyyden korostamiseen.²³

Sosiologi Jeffrey C. Alexanderin käsite kulttuurinen trauma tulee lähelle Volkanin ajattelua, vaikkei kytkeydykään yhtä vahvasti psykoanalyttiseen tutkimustraditioon ja korostaa voimakkaammin traumojen konstruktiivista luonnetta. Myös Alexanderin mukaan historiasta sisältöä ammentavat kansalliset identiteetit rakentuvat usein kosta vaativien ”haavojen” tai ”loukkausten” (*injury*) ympärille.²⁴ Alexanderin ytimekäs määritelmä kulttuuriselle traumalle kuuluu seuraavasti:

Kulttuurinen trauma ilmenee, kun yhteisön jäsenet tuntevat joutuneensa sellaisen hirvittävän tapahtuman alaisiksi, joka jättää lähtemättömän jäljen heidän ryhmätietoisuuteensa ja muistiinsa sekä muuttaa heidän tulevaisuuden identiteettiään perustavasti ja peruuttamattomasti.²⁵

Kollektiivisista tai ”kansallisista” traumoista puhuttaessa on olemassa näkökulmia, joissa kokonainen yhteisö toimii väkivaltaa kohdatessaan ikään kuin psykologisena yksikkönä, joka haavoittuu mieleltään samalla tapaa kuin yksilö trauman kohdatessaan.²⁶ Erotuksena tästä Alexanderin käsite korostaa kulttuurista traumaa nimenomaan kulttuurisena ja sosiaalisena konstruktiona, jossa jollekin tapahtumalle tai ilmiölle annetaan yhteisön identiteettiä muuttava merkitys. Tämä voi tarkoittaa yhtä hyvin todellisia kuin täysin

kuviteltujakin tapahtumia. Ne eivät saa traumaattista statusta minkään objektiivisesti tai psykologisesti traumatisoivan luonteensa vuoksi, vaan siksi, että syyistä tai toisesta niiden nähdään äkillisesti, odottamatta ja haitallisesti vaikuttavan yhteisön omakuvaan. Toisin sanoen kulttuuriset merkitykset tuottavat trauman, ei itse tapahtuma.²⁷

Historiantutkimuksen näkökulmasta Alexanderin teorian vahvuus on siinä, että kulttuurinen trauma ymmärretään sosiaalisena, kulttuurisena ja poliittisena prosessina, jossa konkreettiset toimijat yhteiskunnassa esittävät väitteen jonkin tapahtuman traumaattisesta luonteesta ja pyrkivät saamaan tälle väitteelleen tukea ja hyväksynnän. Jos näin tapahtuu, kulttuurinen trauma edellyttää yhteisöä ryhtymään erilaisiin toimenpiteisiin käsitelläkseen traumaa. Näitä voivat olla esimerkiksi erilaiset rituaalit, julkiset keskustelut, hyvittelyt, anteeksipyyhinnöt ja ylipäättään pyrkimykset saada yhteisön kollektiivinen identiteetti mukautumaan kulttuurisen trauman tuottamaan uuteen, yhteisöä määrittelevään tietoon.²⁸ Suomalaisena esimerkkinä tästä voidaan pitää sitä historiallista prosessia, jossa vuoden 1918 punaisten kokemukset sisällissodasta nousivat 1960-luvulta alkaen esiin kulttuurissa ja historian tutkimuksessa. Pidemmän ajan kuluessa sodan ”punainen” kertomus mursi aiempaa ”valkoista” vapaussotadiskurssia siinä määrin, että satavuotismerkivuoteen 2018 mennessä traumasta ja sen sovittamisesta oli muodostunut hallitseva tapa käsitellä ja muistaa sisällissotaa.²⁹ Käänteisenä ilmiönä voidaan toisaalta tarkastella entisten lottien kokemusta toisen maailmansodan jälkeisistä vuosikymmenistä häväistyksen ajanjaksona, jolloin aiemmat uskonnolliset ja kansalliset arvot vedettiin lokaan ja jolle haettiin hyvitystä 1990-luvun ”uusisänmaallisuuden” ilmapiirissä.³⁰ Näitä prosesseja voidaan tutkia vakiintuneilla humanistisilla ja yhteiskuntatieteellisillä menetelmillä: pohjimmiltaan kyse on julkisen keskustelun ja kulttuuristen merkityksenantojen tutkimuksesta. Itse asiassa kulttuuristen traumojen tutkimus voidaan rajatussa mielessä käsittää juuri historian käytön sekä historia- ja muistin politiikan tutkimukseksi, josta edellä on ollut puhetta.

Jos kulttuuristen traumojen käsite yhdistetään Jan Assmannin kulttuurisen muistin teoriaan ja Vamik Volkanin psykoanalyttisesti orientoituneeseen ajatukseen valituista traumoista, voidaan asiaa katsoa laajemminkin kuin vain historian instrumentaalisen käytön näkökulmasta. Ihmisillä ja ihmisyyhteisöillä on muitakin motiiveja hakea merkityksiä historiasta kuin poliittiset valtapyrkimykset ja statuskampailut. Kun menneisyyden murrok- sia, haavoja, vääryyksiä ja väkivallantekoja tarkastellaan osana kulttuurista

muistia, kyse on muun muassa kollektiivisista itsemäärittelyistä, yksilön ja yhteisön suhdetta kuvaavista moraalisisistä pohdinnoista, tunteiden historiasta ja halusta oikaista historiallisia vääryyksiä (tai hakea niille hyvitystä). Kun kulttuurinen muisti nähdään verkottuneena muistamisen kenttänä, jossa yksilöiden, perheiden, sukujen ja paikallisyhteisöjen muistot risteävät ”kansallisten” muistojen kanssa, muuttuu myös käsitys kollektiivisesta muistamisesta monitahoisemmaksi kuin ylhäältä alas suuntautuva ”valtiolininen” muistin politiikka. Tässä suhteessa on kiinnostavaa, että erilaiset valtiotason ”historian hyvitykset” voidaan menneisyydessä kaltoinkohdeltujen ihmisryhmien taholta kokea juuri instrumentaalisenä ”historian käyttönä”, joka on ristiriidassa ryhmän oman muistikulttuurin moraalisten, tunnistamiseen ja kunnioitukseen liittyvien merkitysten kanssa.³¹

Väitteet kulttuurisesta traumasta voivat usein nousta paikallisista tai muuten rajatuista ihmisryhmistä haastamaan eheää, lineaarista, kollektivisista muistin politiikkaa; niihin sisältyy muutosvoimaa suhteessa vallitseviin muistikulttuureihin ja ne voivat ammentaa voimansa kaukaa menneisyydestä, kun joku historiallinen haavamuisto aktivoituu kuvaamaan nykyisen yhteisön identiteettiä ja kokemusta itsestään. Viime vuosina ovat esimerkiksi nousseet voimakkaasti esiin pohjoissuomalaisten kokemukset Lapin sodasta ja jälleenrakennusajasta, jotka molemmat tuhosivat alueen väestön elinolosuhteita: sota tuhottujen ja menetettyjen kotien muodossa, jälleenrakennusaika suurten vesivoimalaitosten rikkossa yhteisöjä ja perinteisiä elinkeinoja. Pohjoissuomalaisesta näkökulmasta nämä kipeät kokemushistoriat ovat jääneet kansallisen sota- ja jälleenrakennushistorian katveeseen – ja niiden muistamisen aktivoituminen nyt voi kertoa myös nykypäivän syrjäin jäämisen ja menetetyt kotiseudun kokemuksista.³² Samoin on kiinnostavaa, kuinka Venäjän hyökkäys Ukrainaan 2014/2022 on aktivoanut keskustelua suomalaisten ja suomensukuisten kansojen sorrosta Stalinin aikana ja kuinka tämä historia – joka on elänyt hiljaiseloa yksityisissä muistoissa, muistelmakirjallisuudessa, arkistoissa ja tutkimuksessa – tuntuu nyt uudella tapaa ajankohtaiselta ja suomalaisten yhteiseen menneisyyteen kuuluvalta.³³

Lopuksi: kollektiiviset traumat kulttuurisena resurssina

Kiinnittämällä huomion sekä kulttuuriseen muistiin että kulttuuriseen traumaan olemme pyrkineet osoittamaan, että historian käytöllä nykyhet-

ken ymmärtämisessä ja yhteisöllisten identiteettien rakentamisessa on syvempi ulottuvuutensa kuin vain kulloistenkin poliittisten valtaintressien pönkittäminen historia- tai muistin politiikalla. Vallankäyttö on toki tärkeä aspekti eri muistikulttuurien rakentumisessa, mutta sen lisäksi kollektiivisella muistamisella on kokemuksellisempi ulottuvuutensa, jossa ihmiset ja ihmisryhmät hyödyntävät menneisyyttä antamaan merkityksiä nykyhetken kokemuksilleen ja josta he etsivät vastauksia moraalisiin ja eksistentiaalisiin kysymyksiin. Lisäksi on hyvä muistaa, että historiaa, kulttuurista muistia ja menneisyyden ”traumoja” käytetään myös kevyemmin osana muun muassa matkailua, pelaamista, vapaa-ajan viettoa ja arkisia keskusteluja, joissa niissäkin on silti kyse sekä subjektiivisista että kollektiivisista itsemäärätelyistä. Googlen karttapalvelun katunäkymätoiminnolla nykysuomalaiset saattavat käydä katsomassa sukunsa menetettyjä maita Karjalankannaksella ja tarkka-ampuja Simo Häyhää käsittelevillä TikTok-videoilla kiinnitytään talvisodan historiaan. Voi ajatella niinkin, että kulttuurisen muistin vahvuus on juuri siinä, ettei sen vaikutus rajoitu virallisiin muistiseremonioihin, vaan se ilmenee ihmisten jokapäiväisessä elämässä ja tulee osaksi arkisia toimintoja.³⁴

Olemme artikkelissamme hahmotelleet yleisiä linjoja sen tarkasteluun, miten kulttuurisen muistin ja kulttuurisen trauman teoriaa voidaan yhdistää. Tältä pohjalta syntyy joukko empiirisiä kysymyksenasetteluja, joita tutkimalla esittämämme ajatukset muuttuvat konkreettisemmiksi.

Ensimmäiseksi voidaan kysyä, miten ja miksi tietyt tapahtumat kirjautuvat osaksi kulttuurista muistia ja toiset eivät. Joskus kyse on ilmiöiden voimakkuudesta ja laajuudesta (esim. Karjalan menetys 1940 ja 1944), mutta aina asia ei ole lainkaan näin selvä. Miksi vaikkapa yli 70 vuoden takainen Kyllikki Saaren murha jatkaa elämäänsä suomalaisessa kollektiivisessä muistissa, samalla kun sadat muut samankaltaiset väkivallanteot ovat painuneet unholaan?³⁵ Entä nykysuomalainen kolonialismikeskustelu, jossa erityisesti saamelaisten kokemat vääryydet ovat viime vuosina nousseet julkisuuteen ja suomalaisten hyötysuhdetta länsimaiseen kolonialismiin on muutenkin tarkasteltu kriittisesti?³⁶ Samaan aikaan suomalaisten itsensä identiteettejä ”kolonisoituina” on pyritty vahvistamaan monin tavoin, vaikkapa muistuttamalla suomalaisten rodullisesta heikkoudesta 1800-luvun eurooppalaisten rotutieteilijöiden kirjoituksissa.³⁷ Identiteettikamppailuissa suomalaisen ”alustalaisuuden” eli verrattain lyhyen itsenäisyyden leimat ja kokemukset suhteessa lähimaiden verrokkeihin pitävät pintansa, vaikka eivät olekaan jatkuvasti läsnä. Volkanin termistöllä voidaan kysyä, miten ”valitut traumat”

valikoituvat ja onko tästä löydettävissä jotain logiikkaa liittyen kulttuurisen muistin toimintaan.

Toiseksi: millä tavoin kulttuurinen muisti on vuorovaikutuksessa lyhytkestoisemman kommunikatiivisen muistin kanssa? Jos halutaan päästä eteenpäin ”kollektiivisen alitajunnan” epäselvästä käsitteestä, on syytä tutkia konkreettisesti sitä, missä kulttuurinen muisti elää ja talvehtii silloin kun se ei ole aktiivisesti läsnä yhteisöjen kommunikatiivisessa muistissa. Voiko kyse olla esimerkiksi muistin kiinnittymisestä paikkoihin, kuviin, esineisiin ja symboleihin, joista muistoja voidaan rekonstruoida uudelleen muuntuneissa muodoissa, kun otollinen hetki ilmenee? Kulttuurinen muisti voi elää eräänlaisella säästöliekillä muun muassa kirjallisuudessa, paikallishistorioissa tai suusta suuhun kulkevilla sukutarinoissa, joista se voi sopivan tilaisuuden tullen aktivoitua julkiseen keskusteluun, joka käsittelee laajempaa kollektiivista omakuvaa. Tähän liittyen on tärkeää tarkastella, miten kulttuuriset traumat tuottavat ”tarjoutumia” muistin politiikalle ja historian käytölle.³⁸ Olemme esittäneet historian käytön edellyttävän, että se korreloi kulttuurisen muistin kanssa sitä hyödyntäen. Kulttuuristen traumojen nostaminen julkiseen keskusteluun on aktiivinen prosessi, jossa eri intressiryhmät kamppailevat menneisyydestä tehtävistä tulkinnoista ja niiden merkityksestä nykyhetken kannalta. Toisin sanoen kulttuuriseen muistiin ja kulttuurisiin traumoihin fokuoiminen ei missään nimessä tee merkityksettömäksi historian käytön tutkimusta.

Lopuksi on vielä syytä kysyä, missä määrin kulttuurinen trauma itse on historiallinen ilmiö. Soveltuuko se tutkimuskäsitteenä minkä tahansa aikakauden muistikulttuureiden tutkimukseen vai onko se itsessään vahvasti sidottu nykyiseen ”traumakulttuuriksi”³⁹ kutsuttuun muistikulttuurin muotoon? Jos ajatellaan 1900-lukua varhaisemman historian sotia, kulkutautiepidemioita tai muita kollektiivisia väkivallan kokemuksia, tuottivatko ne samanlaisia, kulttuurisiksi traumoiksi tulkittavia ilmiöitä kuin esimerkiksi syyskuun 11. päivän terrori-iskut tai holokausti? Kulttuurisen trauman historiallisen sensitiivisyyden lisäksi myös kulttuuriset variaatiot kollektiivisten murroskokemusten merkityksellistämässä ovat olennainen tutkimuskohde.

*FT, dosentti **Ville Kivimäki** toimii Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tutkimusjohtajana. Kivimäki johtaa myös akatemiahanketta ”Epätasa-arvoinen sota. Haavoittuvuus, stressi ja selviytyminen Suomen armeijassa toisen maailmansodan aikana” Tampereen yliopistossa.*

*FT, dosentti **Tuomas Tepora** toimii yliopistotutkijana Suomen Akatemian Kokeumuksen historian huippuyksikössä Tampereen yliopistossa, missä hän johtaa akatemiahanketta ”Himmeä voitto? Kylmän sodan jälkeinen kokemushistoria Suomessa 1989–1995”.*

Viitteet

- 1 Ahonen 1998; Torsti 2012; Kinnunen & Jokisipilä 2012; Kivimäki, Hytönen, Karonen & Malinen 2021.
- 2 Löfstöm 2012; Blåfield 2016; Bækken & Enstad 2020, 321–344; Putin 2021. Ks. myös Kati Parppain artikkeli tässä numerossa.
- 3 Laajasti historian käytöstä ja sen suhteesta historiakulttuuriin, identiteetteihin sekä etenkin kouluopetukseen ks. Rantala & Ahonen 2015.
- 4 Schwartz 2003, passim., erit. ix–xii, 5–23; Tepora 2023, 85.
- 5 Gillis 1994; Ashplant, Dawson & Roper 2000; Edkins 2003; Mälksoo 2015, 221–237.
- 6 Peltonen 2003.
- 7 Lintunen & Heimo 2021; Torsti 2012.
- 8 *Saamelaisten totuus- ja sovintokomission asettamispäätös*, 28.10.2021. Valtioneuvoston kanslia.
- 9 Alexander 2004; Ahonen 2012; Tepora 2014a, 487–509; Kinnunen 2014.
- 10 Schwartz 2003, 1–25; Assmann 2006.
- 11 Tepora 2014a, 495; Tepora 2014b, 163, 175.
- 12 Schwartz 2003, 17–19.
- 13 Fonagy et al. 2004, 3–8.
- 14 Ks. esim. Kivimäki & Toivo 2022.
- 15 Assmann 2008.
- 16 Tepora 2017, 128–129.
- 17 Winter 2010; Kivimäki 2018.
- 18 Hobsbawm & Ranger 2017/1983.
- 19 Suomen osalta Fewster 2006.
- 20 Ks. esim. Haapala 2021; Kivimäki & Hyvärinen 2022.
- 21 Vrt. Edkins 2003.
- 22 Volkan 1997, 50–80.
- 23 Volkan 1997, 48–49, 81–82; Smith 2003, 190–217.
- 24 Alexander 2004, 8–9.
- 25 Alexander 2004, 1: ”Cultural trauma occurs when members of a collectivity feel that they have been subjected to a horrendous event that leaves indelible marks upon their group consciousness, marking their memories forever and changing

- their future identity in fundamental and irrevocable ways." Kulttuurisen trauman määritelmästä ks. myös Sztompka 2000.
- 26 Neal 1998; vrt. Smelser 2004.
- 27 Alexander 2004, 9–10.
- 28 Alexander 2004, 11–27.
- 29 Kulttuurisen trauman näkökulmasta ks. erityisesti Paavolainen 2019.
- 30 Kinnunen 2006.
- 31 Savolainen 2018.
- 32 Ks. esim. Löfgren & Tuominen 2018; Tuominen, Ashplant & Harjumaa 2021; Autti 2022.
- 33 Reuter 2023; Korte & Savolainen 2023. Ks. myös Kansallisarkiston viisivuotinen tutkimushanke "Suomalaiset Venäjällä 1917–1964", <https://kansallisarkisto.fi/suomalaisetvenajalla> (luettu 22.11.2023).
- 34 Vrt. nationalismin arkipäiväisyydestä ja kansakunnan eleytystä kokemushistoriasta Kivimäki, Suomenjoki & Vahtikari 2021.
- 35 Saari 2020.
- 36 Hoegaerts, Liimatainen, Hekanaho & Peterson 2022; Kullaa, Lahti & Lakomäki 2022.
- 37 Keskustelusta esim. *Iltalehti* 8.9.2023.
- 38 Tarjouman (*affordance*) käsitteestä muistitutkimuksessa ks. Savolainen 2021.
- 39 Ks. esim. Fassin & Rechtman 2009; Giesen 2006/2004.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

- Ahonen, Sirkka. *Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa*. Helsinki: SHS, 1998.
- Ahonen, Sirkka. *Coming to Terms with a Dark Past: How Post-Conflict Societies Deal with History*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2012.
- Ashplant, Timothy G., Graham Dawson & Michael Roper (toim.) *The Politics of War Memory and Commemoration*. London: Routledge, 2000.
- Alexander, Jeffrey C. "Toward a Theory of Cultural Trauma." Teoksessa *Cultural Trauma and Collective Identity*, toimittaneet Jeffrey C. Alexander et al. Berkeley: University of California Press, 2004.
- Assmann, Jan. *Religion and Cultural Memory: Ten Essays*. Käänt. Rodney Livingstone. Stanford, CA: Stanford University Press, 2006.
- Assmann, Jan. "Communicative and Cultural Memory." Teoksessa *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, toimittaneet Astrid Erll ja Ansgar Nünning. Berlin & New York: De Gruyter, 2008.
- Autti, Outi. "Environmental Trauma in the Narratives of Postwar Reconstruction: The Loss of Place and Identity in Northern Finland After World War II." Teoksessa *Trauma, Experience and Narrative in Europe after World War II*, toimittaneet Ville Kivimäki ja Peter Leese. Cham: Palgrave, 2022.
- Blåfield, Antti (toim.) *Historian käyttö ja väärinkäyttö*. Helsinki: Siltala, 2016.

- Bækken, Håvard, ja Johannes Due Enstad. "Identity under Siege: Selective Securitization of History in Putin's Russia." *Slavonic and East European Review* 98, no. 2 (2020): 321–344.
- Edkins, Jenny. *Trauma and the Memory of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Fassin, Didier, ja Richard Rechtman. *The Empire of Trauma: An Inquiry into the Condition of Victimhood*. Käänt. Rachel Gomme. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2009.
- Fewster, Derek. *Visions of Past Glory: Nationalism and the Construction of Early Finnish History*. Helsinki: SKS, 2006.
- Fonagy, Peter, et al. *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self*. New York: Other Press, 2004.
- Giesen, Bernhard. *Triumph and Trauma*. Routledge: London, 2016/2004.
- Gillis, John R. (toim.) *Commemorations: The Politics of National Identity*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994.
- Haapala, Pertti. "Lived Historiography: National History as a Script to the Past." Teoksessa *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800–2000*, toimittaneet Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari. Cham: Palgrave, 2021.
- Hobsbawm, Eric, ja Ranger, Terence (toim.) *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017/1983.
- Hoegaerts, Josephine, Tuire Liimatainen, Laura Hekanaho & Elizabeth Peterson (toim.) *Finnishness, Whiteness and Coloniality*. Helsinki: Helsinki University Press, 2022. <https://doi.org/10.33134/HUP-17>.
- Iltalehti* 8.9.2023: "Tutkija lyttää Teemu Keskisarjan ulostulon eduskunnassa" (Tuuli Tahkokorpi), <https://www.iltalehti.fi/politiikka/a/9bf129d6-f78f-4b51-a2e4-58a99e059757> (luettu 22.11.2023).
- Kinnunen, Tiina. *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen*. Helsinki: Otava, 2006.
- Kinnunen, Tiina. "The Post-Cold War Memory Culture of the Civil War: Old-New Patterns and New Approaches." Teoksessa *The Finnish Civil War 1918: History, Memory, Legacy*, toimittaneet Tuomas Tepora ja Aapo Roselius. Leiden & Boston: Brill, 2014.
- Kinnunen, Tiina, ja Markku Jokisipilä. "Shifting Images of "Our" Wars: Finnish Memory Culture of World War II." Teoksessa *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations*, toimittaneet Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Leiden & Boston: Brill, 2012.
- Kivimäki, Ville. "Sodanjälkeisiä hiljaisuuksia. Kokemusten, tunteiden ja trauman historiaa." Teoksessa *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus*, toimittaneet Mervi Löfgren ja Marja Tuominen. Tampere: Vastapaino, 2018.
- Kivimäki, Ville, ja Matti Hyvärinen. "Forging a Master Narrative for a Nation: Finnish History as a Script during the Second World War." *Scandinavian Journal of History* 47, no. 1 (2022): 83–105.
- Kivimäki, Ville, ja Raisa Maria Toivo. "Kokemuksen historia." Teoksessa *Avaimia menneisyyteen: Opas historiantutkimuksen menetelmiin*, toimittaneet Mirikka Danielsbacka, Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora. Helsinki: Gaudeamus, 2022.

- Kivimäki, Ville, Kirsi-Maria Hytönen, Petri Karonen & Antti Malinen. "Sodat ja 1900-luvun suomalaisuudet. Sota kansallisten identiteettien rakentajana ja purkajana." Teoksessa *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000, Osa II: Yhteisöt ja identiteetit*, toimittaneet Pirjo Markkola, Marjaana Niemi & Pertti Haapala. Tampere: Vastapaino, 2021.
- Kivimäki, Ville, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari. "Lived Nation: Histories of Experience and Emotion in Understanding Nationalism." Teoksessa *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800–2000*, toimittaneet Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari. Cham: Palgrave, 2021.
- Korte, Maiju, ja Ulla Savolainen. *Sodan ja karkotuksen lapset – Inkeriläisiä elämäntarinoita*. Helsinki: Into Kustannus, 2023.
- Kullaa, Rinna, Janne Lahti & Sami Lakomäki (toim.) *Kolonialismi Suomen rajaseuduilla*. Helsinki: Gaudeamus, 2022.
- Lintunen, Tiina, ja Anne Heimo. "Monisärmäinen punainen historia. 100 vuotta punaisten historiakulttuuria." *Ennen ja nyt* 21, no. 4 (2021).
<https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.108036>.
- Löfgren, Mervi, ja Marja Tuominen (toim.) *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleerakennus*. Tampere: Vastapaino, 2018.
- Löfström, Jan (toim.) *Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksiantaminen*. Helsinki: Gaudeamus, 2012.
- Mälksoo, Maria. "'Memory Must Be Defended': Beyond the Politics of Mnemonical Security." *Security Dialogue* 46, no. 3 (2015): 221–237.
- Neal, Arthur G. *National Trauma and Collective Memory. Extraordinary Events in the American Experience*. Toinen painos. Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1998.
- Paavolainen, Pentti. "Cultural Trauma of the Civil War of 1918 Staged and Commemorated in Finland." *Nordic Theatre Studies* 31, no. 2 (2019): 102–131.
- Peltonen, Ulla-Maija. *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Helsinki: SKS, 2003.
- Putin, Vladimir. On the Historical Unity of Russians and Ukrainians. *President of Russia: News, Transcripts*, 2021. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>
- Rantala, Jukka, ja Sirkka Ahonen. *Ajan merkit. Historian käyttö ja opetus*. Helsinki: Gaudeamus, 2015.
- Reuter, Anni. *Suomalaiset Stalinin puhdistuksissa*. Helsinki: SKS Kirjat, 2023.
- Saamelaisten totuus- ja sovintokomission asettamis päätös, 28.10.2021. Valtioneuvoston kanslia. <https://vnk.fi/saamelaisten-totuus-ja-sovintokomissio>
- Saari, Juho. *Kuuluisan kuoleman varjo. Miksi Kyllikki Saaren murha ei unohdu?* Helsinki: Gaudeamus, 2020.
- Savolainen, Ulla. "Miksi historian hyvitykset epäonnistuvat? Törmäävät muistikäsitykset ja hyvityksen moraalit." *Historiallinen Aikakauskirja* 116, no. 1 (2018): 56–68.
- Savolainen, Ulla. "Affordances of Memorability: Finnish Reception of the Oppression of Ingrian Finns in the Soviet Union." *Memory Studies* 14, no. 4 (2021): 909–925.
- Schwartz, Barry. *Abraham Lincoln and the Forge of National Memory*. Chicago, IL: The Chicago University Press, 2003.
- Smelser, Neil J. "Psychological Trauma and Cultural Trauma." Teoksessa *Cultural Trauma and Collective Identity*, toimittaneet Jeffrey C. Alexander et al. Berkeley: University of California Press, 2004.

- Smith, Anthony D. *Chosen Peoples: Sacred Sources of National Identity*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- "Suomalaiset Venäjällä 1917–1964"-tutkimushanke, Kansallisarkisto, <https://kansallisarkisto.fi/suomalaisetvenajalla> (luettu 22.11.2023).
- Sztompka, Piotr. "Cultural Trauma. The Other Face of Social Change." *European Journal of Social Theory* 3, no. 4 (2000): 449–466.
- Tepora, Tuomas. "Coming to Terms with Violence: Sacrifice, Collective Memory and Reconciliation in Inter-war Finland." *Scandinavian Journal of History* 39, no. 4 (2014a): 487–509.
- Tepora, Tuomas. "The Mystified War: Regeneration and Sacrifice." Teoksessa *The Finnish Civil War 1918: History, Memory, Legacy*, toimittaneet Tuomas Tepora ja Aapo Roselius. Leiden & Boston: Brill, 2014b.
- Tepora, Tuomas. "Toisen maailmansodan muistokulttuuri – kommunikatiivisesta muistamisesta kulttuuriseen muistiin." Teoksessa *Puolustuslinjalla. Yhteiskuntatieteellistä ja historiallista tutkimusta maanpuolustuksesta ja asevelvollisuudesta*, toimittaneet Teemu Tallberg, Anni Ojajärvi & Tiia Laukkanen. Helsinki: Nuoristutkimusseura / Nuorisotutkimusverkosto, 2017.
- Tepora, Tuomas. *Sankari ja antisankari. Mannerheim-kultin pitkä vuosisata*. Helsinki: Gaudeamus, 2023.
- Torsti, Pilvi. *Suomalaiset ja historia*. Helsinki: Gaudeamus, 2012.
- Tuominen, Marja, Timothy G. Ashplant & Tiina Harjumaa (toim.) *Reconstructing Minds and Landscapes: Silent Post-War Memory in the Margins of History*. New York: Routledge, 2021.
- Volkan, Vamik. *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*. Boulder, CO: Westview Press, 1997.
- Winter, Jay. "Thinking about silence." Teoksessa *Shadows of War. A Social History of Silence in the Twentieth Century*, toimittaneet Efrat Ben-Ze'ev, Ruth Ginio & Jay Winter. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.